

УДК 811.111:81'373.46 Юлія Главацька

(Херсон)

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ VS ТЕРМІНОСИСТЕМА:

ПРИНЦИПИ НАПОВНЕННЯ ТА СТРУКТУРАЦІЇ

ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ В МОВІ

Стаття зорієнтована на опис диференційних ознак термінологічного поля та терміносистеми; з'ясування універсальних принципів наповнення та структуризації термінологічного поля в мові.

Ключові слова: термін, термінологічне поле, терміносистема.

The article is oriented into the description of differential features of terminological field and terminological system; revealing universal principles of filling and structuring terminological field in the language.

Key words: term, terminological field, terminological system.

Невпинний розвиток науки й техніки вносить значні зміни до мовної та концептуальної картин світу, в декілька разів примножуючи в словниковому складі мови фахову лексику. В умовах науково-технічної революції гостро зростає потреба у нових номінаціях. Саме цим пояснюється зацікавленість до вивчення проблем, пов'язаних із термінознавством.

У сучасних термінознавчих студіях увагу зосереджено на питаннях, пов'язаних, насамперед, із роллю та місцем термінів у лексичній системі мови (Б.М. Головін [2], О.Л. Суперанська [10]), особливостями його планів вираження й змісту, специфікою функціонування (В.П. Даниленко [4], О.О. Реформатський [8]), стандартизацією й уніфікацією термінологій різних фахових мов (Т.Р. Кияк [5], Л.О. Симоненко [9]) і когнітивним аспектом термінологій фахових мов (М.М. Володіна [1], О.С. Кубрякова [6]).

Метою статті є з'ясування лінгвістичної природи поняття термінологічного поля, спроба опису його основних характеристик, виявлення диференційних ознак термінологічного поля та терміносистеми, визначення універсальних принципів наповнення й структуризації термінологічного поля в мові.

Серед усіх ознак терміна (однозначність, нейтральність, точність, стислість, правильність) найбільш універсальними можна вважати такі: терміни суворо систематизовані і взаємопов'язані з іншими термінами термінологічного поля; зміст, семантика терміна – це дефініція, що йому приписується; функція терміна – вираження спеціального професійного поняття.

Системність термінів має насамперед екстралінгвальну природу, що забезпечується зв'язком терміна з системою понять. Терміни, порівняно з лексичними одиницями загальнолітературної мови, більш системні, оскільки терміносистеми мають вищий ступінь організації, яка забезпечується її свідомим формуванням. Системність термінів виявляється на рівні уніфікованості морфологічних і лексико-синтаксичних моделей структурної організації даної термінології. Терміни у межах терміносистеми можуть об'єднуватися на основі спільності структури і семантики у термінологічні групи. Саме це й слугує підґрунтям їхнього поєднання у термінологічні поля.

Термін поле в лінгвістиці запровадили Г. Іпсен та Й. Трір ще у двадцятих роках минулого століття. Це були засновники двох полярних напрямів у розумінні семантичного поля, перший з яких – синтагматичний, другий – парадигматичний. Наукова ідея термінологічного поля належить О. Реформатському, який уважав полем терміна ту термінологію, поза якою слово втрачає свою властивість терміна [8]. Теорія польової організації лексичної системи мала істотний вплив на лінгвістичну науку ХХ століття, зокрема на її структуралістський напрям, у руслі якого було надано визначення поля як об'єкта лінгвістичного аналізу, сформульовано критерії виділення поля, викладено загальні принципи його структуризації.

Слід зазначити, що у мовознавстві спостерігається тенденція синонімічного вживання термінів система і поле, іноді обидві категорії тлумачаться як структура. У свою чергу, структура останнім часом дедалі частіше розглядається як поле. Система є відображенням функціонального принципу угруповання елементів, а поле є відображенням інваріантного принципу групування елементів і способом їхнього існування. На нашу думку, у зазначених поняттях віддзеркалюються два взаємозумовлені аспекти будь-якої термінології: її структура та внутрішні системні зв'язки. Структура – це "склад і внутрішня організація єдиного цілого, яке розглядається в аспекті його цілісності" [7, с. 23]. Система – "сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів, які утворюють більш складну єдність, що розглядається в аспекті елементів – її частин" [7, с. 19].

Кожен термін має два плани. План змісту розкриває особливості функціонування терміна на поняттєвому рівні, тобто в площині термінологічного поля. План вираження ідентифікує термінологічне поле на звуковому рівні, тобто як елемент тієї чи іншої термінологічної системи. Оскільки ці два плани нерозривно пов'язані між собою, то дослідження структури та системи будь-якої термінології передбачає вивчення як закономірностей структурних зв'язків між термінологічними поняттями (з позицій термінологічного поля), так і внутрішніх системних зв'язків між поняттям і закріпленим за ним терміном, а також між окремими термінами у відповідній системі.

На відміну від поля, з яким термін співвіднесений як спеціальне поняття на рівні плану змісту, система для терміна є лінгвістичною впорядкованістю спеціальних слів на рівні плану вираження. Подібно до того, як поле може ділитися на мікрополя, термінологічні системи можуть поділятися на підсистеми [3, с. 6].

Теорія польової будови лексичної системи була розроблена дослідниками Воронезької семасіологічної школи. Польова структура є об'єднанням різних елементів мовної системи, якому властива відкритість, здатність поділятися на ядро і периферію, прозорість і проникливість меж, наявність зони перетину з суміжними польовими структурами (полями).

У рамках наведеної статі ми розглядаємо термінологічне поле як систему понять термінології. Терміносистема – це сукупність елементів термінології та взаємозв'язків між ними. Термінологічне поле створює умови для формування та функціонування термінологічних систем. Елементи термінологічного поля об'єднані насамперед на рівні плану змісту, елементи термінологічних систем пов'язані, перш за все, за допомогою внутрішньомовних зв'язків на рівні плану вираження.

Вивчивши низку лінгвістичних концепцій, ми дійшли висновку, що для термінологічного поля характерним є такий набір ознак:

- 1) системність;
- 2) семантична й функціональна спільність елементів поля;

- 3) ієрархічна побудова поля, що передбачає наявність гіпо-гіперонімічних відношень між одиницями поля;
- 4) виокремлення у структурі поля ядра та периферії;
- 5) розмитість між зонами ядра та периферії, між зонами периферії;
- 6) атракція як здатність притягувати до себе елементи інших полів або бути включеним до іншої інваріантної групи.

Традиційно дослідження лексики в аспекті польової організації здійснюється у двох напрямках: 1) ономазіологічному (від поняття); 2) семасіологічному (від слова). Домінантним є другий підхід, у межах якого поле визначається як група слів однієї мови, що мають досить щільний смисловий зв'язок. Для визначення складників поля застосовується метод аналізу семантичних компонентів, у підґрунті якого лежать дві основні засади: 1) значення слова можна розкласти на семантичні складники; 2) один і той самий складник може входити до значення різних слів.

Відповідно до проаналізованого теоретичного та практичного досвіду лінгвістів у сфері теорії поля ми виділяємо певні універсальні принципи наповнення й структурації термінологічного поля в мові. Перш за все визначається архілексема, навколо якої формуватиметься польова структура. Узагальнене значення базової одиниці відповідає всьому змісту термінологічного поля. При цьому встановлення змісту архілексеми відбувається через виявлення її основних лінгвістичних параметрів та осмислення предметно-логічних зв'язків відповідного поняття, що потребує звернення до надбань інших наук. Саме тому мовні чинники конструювання поля формулюються як загальні, натомість позамовні фактори здебільшого є специфічними для окремих угруповань слів. Наступний етап передбачає наповнення термінологічного поля конкретними термінами з опорою на формальні показники семантичної близькості одиниць (наявність спільної семи в їхній семантичній структурі, що виокремлюється шляхом семного аналізу) та з урахуванням екстралінгвальних чинників (системних зв'язків, що існують у позамовній реальності).

Структурною моделлю семантики слів і лексико-семантичних варіантів слів вважається словникова дефініція, яка віддзеркалює членування значення на семи. Основна сема лексичного значення в семантичній структурі слова виконує дві функції: у парадигматичному плані – функцію диференціації, а у синтагматичному – функцію ідентичності змісту слова. Залежно від ступеня значущості тієї чи іншої семи для систематизації та розрізнення позамовних об'єктів, розрізняються родові інтегровальні семи, властиві всім одиницям певного класу та диференціальні семи – семи видові, за допомогою яких описуються відмінності конститuentів термінологічного поля.

Загальні принципи моделювання термінологічного поля сформульовано у такий спосіб:

- 1) у термінологічне поле об'єднуються терміни на основі спільної, інтегрованої семи;
- 2) інтегральна й диференціальна семи виявляються шляхом розгляду словникового тлумачення слів як суми семантичних компонентів;
- 3) межі поля визначаються самим дослідником з урахуванням реального обсягу й усталеності поля у конкретній мові на певному етапі її розвитку.

Таким чином, термінологічне поле розглядається як певне ціле, що містить закономірні зв'язки між окремими термінологічними поняттями та групами таких понять, які належать до різних рівнів

ієрархії. Закономірність наявності поняття в термінологічному полі зумовлена зв'язками з рештою понять цього поля. Закономірність присутності терміна серед подібних елементів термінологічної системи визначається відповідністю його матеріальної оболонки поняттю, яке він ідентифікує. Вже на основі цієї відповідності встановлюються системні взаємозв'язки між термінами, мовні форми яких закріплені за різними поняттями поля.

Перспективним вбачаємо вивчення семантико-парадигматичних відношень термінологічних одиниць термінологічних полів у конкретній предметній галузі (фахових мовах).

ЛІТЕРАТУРА

1. Володина М.Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой коммуникации) / М.Н. Володина. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – 257 с.
2. Головин Б.Н. Типы терминосистем и основания их различия / Б.Н. Головин // Термин и слово: [межвуз. сб.]. – Горький : Изд-во ГГУ, 2000. – С. 3 – 10.
3. Грицьків А.В. Міжсистемна взаємодія як чинник термінотворення (на прикладі англomовних фінансових термінів) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол наук : 10.02.04 / А.В. Грицьків. – Львів, 2004. – 20 с.
4. Даниленко В.П. Теоретичні та практичні аспекти нормалізації наукової термінології / В.П. Даниленко, Л.І. Скворцов // Мовознавство. – 1980. – № 6. – С. 16 – 21.
5. Кияк Т.Р. Вузькогалузеві терміни як основа формування та квазіреферування фахових текстів / Т.Р. Кияк // Вісник нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології". – 2008. – № 620. – С. 3 – 5.
6. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: семантика производного слова / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
7. Пекарская Л.А. Реализация требований к "идеальному" термину в реально функционирующих терминологиях / Л.А. Пекарская // Термин и слово. – М.: Наука, 1999. – С. 22 – 28.
8. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология / А.А. Реформатский // Вопросы терминологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 46 – 54.
9. Симоненко Л.О. Українська термінологічна лексикографія за роки незалежності: здобутки і прорахунки // Л.О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. праць]. – К.: КНЕУ, 2003. – Вип. V. – С. 18 – 22.
10. Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.Д. Подольская, Н.В. Васильева. – М.: Наука, 2004. – 243 с.